

σχολιασμός

Ο ΠΟΡΦΥΡΑΣ

Η ισορροπία ανθρώπου - Κόσμου έκφραση της υπέρτατης ελευθερίας. Η υπέρβαση του βιώματος του θανάτου

Στον «Πόρφυρα»¹ η σχέση του ήρωα με τη φύση έχει, όπως και στον «Κρητικό», δυο όψεις: είναι από τη μια σύγκρουση με το τέρας της θάλασσας, που αντιπροσωπεύει την άλογη βία μέσα στη φύση· είναι απ' την άλλη η θερμή ανταπόκριση με τη φύση, που βρίσκεται στην πιο μαγευτική της ώρα. Εδώ, αντίθετα από τον «Κρητικό», τη δοκιμασία αντιπροσωπεύει η σύγκρουση με το τέρας. Αλλά κι εδώ, όπως κι εκεί, το μεγαλύτερο μέρος του ποιήματος αφιερώνεται στην επικοινωνία του ήρωα με τη φύση.

Φύση και άνθρωπος εμφανίζονται ομοειδή. Παράδεισος ομορφιάς, καλοσύνης, χαράς μέσα κι έξω απ' τον άνθρωπο. Κι ενώ φύση και άνθρωπος ταυτίζονται σε μιαν ατμόσφαιρα ευδαιμονικής πληρότητας:

*Φύση, χαμόγελ' άστραψες κι εγίνηκες δική του·
ελπίδα, τόδεσες το' νου μ' όλα τα μάγια πόχεις·
Νιος κόσμος όμορφος παντού χαράς και καλοσύνης
· ('Απαντα 254.7.1-3),*

1. Για τον «Πόρφυρα» δες Πολυλά («Προλεγόμενα», Άπαντα, σ. 33), Γιάννη Αποστολάκη («Η ποίηση στη ζωή μας», σ. 234-35, 243, 245-46), Λ. Πολίτη («Ο Πόρφυρας, Εκδοτική δοκιμή», «Γύρω στο Σολωμό», σ. 17-28), Φ. Μιχαλόπουλο (εφ. Καθημερινή, 9 Σεπτ. 1935), Α. Κόμη («Μια παράτολμη ερμηνεία του Πόρφυρα», Κερκυραϊκά Χρονικά, τ. 13 (1967), σ. 137-58), Ν. Τωμαδάκη («Δ. Σολωμός», Β.Β. αρ. 15, εισαγ. ρη'-ριθ'), Π. Σπανδωνίδα («Ο ποιητής Δ. Σολωμός» ό.π. σ. 63 κ.ε.), Μαρ. Σιγούρο («Δ. Σολωμού Άπαντα, Ποιήματα και Πεζά» ό.π. σ. 127-28), Τ. Σιωμόπουλο («Τα βιώματα» ό.π., σ. 55-56), Γ. Αντωνόπουλο («Κεφάλαιον...», ό.π., σ. 71, 74-75), Γ. Θέμελη («Ο Σολωμός ανάμεσά μας», σ. 81-101), Πρβλ. και Γ. Παπανικολάου («Δ. Σολωμού Άπαντα», ό.π. τ. Α', σ. 584-92), όπου περισσότερες αναφορές στη βιβλιογραφία.

αναδύεται αναπάντεχα μέσ' από τη φύση, στοιχείο της φύσης κι αυτό, το θαλασσινό τέρας. Τη μακάρια εγκατάλειψη στην αγκαλιά της φύσης διαδέχεται ακαριαία η αφύπνιση του αγωνιστικού πνεύματος, την ευδαιμονική πληρότητα ο θανάσιμος αγώνας.

Στο «σχήμα» αυτό πρέπει να προσέξουμε δυο στοιχεία: πρώτα την αντιφατικότητα της φύσης, που, ενώ είναι ο χώρος του κάλλους, του αγαθού, της αρμονίας, κλείνει ταυτόχρονα στα σπλάχνα της το σπέρμα της δυσαρμονίας, της άλογης βίας και της καταστροφής. Ύστερα το γεγονός ότι η σαγηνευτική ομορφιά της ενεργεί ως παγίδα θανάτου για τον άνθρωπο. Η θάλασσα προσελκύει το νέο και καθώς εκείνος είναι παραδομένος στις «όμορφες και δυνατές αγκάλες» της φύσης,

*οπού τον εγλυκόσφιγγε και του γλυκομιλούσε
(‘Απαντα 255.7.13-14),*

βρίσκεται απροετοίμαστος κι ανυπεράσπιστος στα δόντια του θηρίου. Το σχήμα μάς θυμίζει το «δόλο των θεών», βασικό μοτίβο της αρχαίας τραγωδίας. Κι ακόμη τον έρωτα που κρύβει θάνατο, μοτίβο μυθολογικό, αγαπητό επίσης στην τραγωδία...

Ό,τι ενδιαφέρει εδώ είναι ότι ο νέος αιφνιδιάζεται, βρίσκεται γυμνός κι απροετοίμαστος απέναντι στο τέρας, γεγονός που προεξοφλεί την έκβαση. Ο αγώνας είναι άνισος και ανώφελος. Ωστόσο ο νέος αποδεσμεύεται ακαριαία «από τις αγκάλες της ηδονής και της απόλαψης» (= 7.12-14) και αντιμετωπίζει το τέρας με ασύγκριτο θάρρος (7.15-16). Διατηρεί δηλ. απόλυτα την ανεξαρτησία του και απέναντι στην ερωτικής ποιότητας απόλαυση που του χαρίζει η ενότητα με τη φύση (3-7.4) — θα περιμέναμε, έτσι που ήτανε δοσμένος στην ηδονή, ν' αφεθεί χωρίς αντίσταση στο θάνατο, να υποταχθεί — και απέναντι στην ακαταγώνιστη βία και απέναντι στη συνείδηση του ανώφελου.

Το δεύτερο σημείο που ενδιαφέρει είναι ότι πάνω στο ξάναμμα της πάλης «γρήγορος σαν αστραπή τραβήχτηκε μέσα του και γνώρισε τον εαυτό του». Και η ύπαρξή του πλημμύρισε από μια χαρά υπερούσια («παράδεισο χαράς»):

*Πριν πάψ' η μεγαλόψυχη πνοή χαρά γεμίζει:
‘Αστραψε φως κι εγνώρισεν ο νιος τον εαυτό του.
(‘Απαντα 255.8.1-2)*

Η χαρά πηγάζει από μια πλήρη αυτοσυνείδηση, η οποία φυσικά απορρέει από την ψυχική ατμόσφαιρα εκείνης της στιγμής· από τη συνείδηση δηλ. της απόλυτης ανεξαρτησίας του, τόσο απέναντι στην ευδαιμονία της ταύτισής του με τον κόσμο του κάλλους και του αγαθού, όσο και απέναντι στην ακαταγώνιστη βία· τόσο απέναντι στην «Κόλαση», όσο και απέναντι στην «Παράδεισο». Αλλά εδώ επιβάλλεται, πριν προχωρήσουμε, να ανοίξουμε μια παρένθεση. Το περιεχόμενο της αυτογνωσίας του ήρωα, αποτέλεσε ένα από τα ακανθώδη προβλήματα της Σολωμικής κριτικής, πάνω στο οποίο διατυπώθηκαν ποικίλες και αισθητά διάφορες μεταξύ τους απόψεις. Εκτιμούμε λοιπόν ότι μια συνοπτική εξέτασή τους θα διαφώτιζε σημαντικά το θέμα μας. Έξω από ορισμένες εξαιρέσεις που θα συζητήσουμε αμέσως παρακάτω, οι πιο

πολλοί σχολιαστές του «Πόρφυρα» βλέπουν στην «αυτογνωσία» του ήρωα τη συνειδητοποίηση της πνευματικής (ή θείας ή αγγελικής) του υπόστασης, σε αντιδιαστολή προς την υλική βία (την Κόλαση) που αντιπροσωπεύει το θηρίο. Κατ' εξαίρεση, ο Αποστολάκης δε σχολιάζει ιδιαίτερα το σημείο που μας απασχολεί. Λέει μόνο πως ο νιος «είναι η ψηλότερη κορφή, που ανέβηκε ο ποιητής με τη λαχτάρα για τη λευτεριά», που σημαίνει πως συναρτά το θέμα με το πρόβλημα της ελευθερίας. Αξιοσημείωτο είναι ότι το ξεχωρίζει από το μεταφυσικό πρόβλημα, το οποίο αρνείται πως υπάρχει στον «Πόρφυρα». Ο Ν. Τωμαδάκης δίνει μια ερμηνεία που συγγενεύει προς την άποψη που αναπτύσσομε εδώ. Ορίζει σύντομα (με μια φράση και κάπως πρωθύστερα) τη χαρά που δοκίμασε ο νιος ως συνειδητοποίηση ότι το τέρας δεν μπορούσε να διαλύσει την ηθική αρμονία που προήλθε από την αυτεπίγνωση («δεν ημπορούσε όμως να διαλύσει την ηθικήν αρμονία την οποίαν του εσυνειδητοποίησεν η αυτεπίγνωσις»).

Την αρμονία αυτή ταυτίζει με το αίσθημα πληρότητας που αποκόμισε από την επαφή του με τη φύση, μεταθέτοντας ουσιαστικά την αυτεπίγνωση σε προγενέστερη από την εμφάνιση του θηρίου στιγμή του ποιήματος. Ο Γ. Θέμελης τέλος — επίσης πρωθύστερα — ορίζει ως αυτεπίγνωση τη συνείδηση «της δυναμικής ικανότητας να 'ναι "κολυμπιστής" και "πολέμαρχος" μαζί, ικανότητας που βρίσκονταν μέσα του, αλλά σε λήθη ή ύπνωση». Την ικανότητα αυτή την ονομάζει «οντολογική δυνατότητα να αντιμετωπίζει την ανασφάλεια μέσα στον κόσμο». Και τη συναρτά με τις «δυνάμεις της Παράδεισος», την εννοεί δηλ. ως τη μαχητική παρουσία των ηθικών μεταφυσικών δυνάμεων μέσα στον κόσμο ενάντια στις «δυνάμεις της Κόλασης», που σημαίνει ότι ουσιαστικά η θέση του δεν παραλλάσσει από την άποψη ότι ο νέος συνειδητοποιεί την πνευματική του φύση, την αγγελική του καταγωγή και σχέση με τη μεταφυσική Παράδεισο. Η προσθήκη του έγκειται στο «μαχητική ηθική υπόσταση» ή «πολεμαρχικότητα», όπως τη λέει. Στην ερμηνεία αυτή του Θέμελη έχομε να κάνομε δυο βασικές παρατηρήσεις. Πρώτα ξυπνά στο νέο η συνείδηση της «πολεμαρχικότητας» και ακολουθεί — τη στιγμή που ηττάται και πεθαίνει — η αυτεπίγνωση και η χαρά· τη στιγμή δηλ. που η «οντολογική δυνατότητα να αντιμετωπίζει την ανασφάλεια μέσα στον κόσμο» αποδειχνεται ανεπαρκής. Πώς λοιπόν μπορεί να χαιρέται, όταν ταυτόχρονα με την ανακάλυψη του «όπλου» του ενάντια στην ανασφάλεια του κόσμου διαπιστώνει και την ανεπάρκειά του ενάντια στις «δυνάμεις» του εχθρού (της Κόλασης); Ύστερα η «πολεμαρχικότητα» θα μπορούσε να 'ναι κάτι εντελώς άσχετο προς το ένστικτο της αυτοσυντήρησης; Και αν βέβαια ο συγγραφέας εννοούσε το νέο ως ύπαρξη κατεξοχήν διονυσιακή, μέσα στην οποία επιτέλους ξυπνά το αγωνιστικό πνεύμα, η θέση του θα είχε κάποιο νόημα, αλλά κάτι τέτοιο ούτε αναφέρεται ρητά ούτε προκύπτει έμμεσα ως προϋποτιθέμενο στοιχείο του προβληματισμού του, ο οποίος κινείται σε φανερά διαφορετικό επίπεδο. Και το σημαντικότερο, ο Σολωμός δεν προχωρεί από διονυσιακές υπαρξιακές θέσεις προς θέσεις ανταγωνιστικές, μα αντίθετα, καθώς θα δούμε, τον απασχολεί το πρόβλημα της ελευθερίας ως πρόβλημα υπαρξιακό, δηλ. ως πρόβλημα ισορροπίας του ατόμου ανάμεσα στα δυο άκρα. Στον «Κρητικό» ο ήρωας προχωρεί με την «βοήθεια» των βιωμάτων της φύσης από μια θέση αγωνιστική σε μια θέση ισορροπίας και όχι αντίστροφα.

Όσο για την άποψη ότι ο «νιος κολυμπιστής» συνειδητοποιεί την υπεροχή της πνευματικής του φύσης απέναντι στην υλική και ολοκληρώνεται ως πνευματικό ον είναι αδύνατη. Γιατί ο νέος απαρχής παρουσιάζεται ηθικά ολοκληρωμένος (νιώθει την Παράδεισο «να λαχταρίζει μέσα στα στήθια του»), απρόσβλητος από τις ενάντιες δυνάμεις:

*Η Κόλαση πάντ' άγρυπνη σου στήθηκε τριγύρου·
αλλά δεν έχει δύναμη πάρεξ μακριά και πέρα...
(Άπαντα 251.1.1-2)*

Κι αν υπάρχει μια ολοκλήρωση προς αυτή την κατεύθυνση, είναι η ουσιαστική του ταύτιση με τη φύση, ως περιοχή της ομορφιάς και τη καλοσύνης:

*Φύση, χαμόγελ' άστραψες κι εγίνηκες δική του·
ελπίδα, τόδεσες το νου μ' όλα τα μάγια πόχεις·
νιος κόσμος όμορφος παντού χαράς και καλοσύνης...
(Άπαντα 254.7.1-3)*

Εδώ έχει εξαντλήσει τα περιθώρια ηθικής ολοκλήρωσης. Υπάρχει αντίθετα μια λεπτομέρεια - κλειδί, που είναι μερικά στιχουργημένα, αλλά που τη βρίσκουμε ολοκληρη στο πεζό σχεδιάσμα: «Ν' άνοιγαν γύρου οι κρυφοί κόσμοι να του ρίξουν κορόνες, θα τον έβρισκαν αδιάφορον, όπως και η ιδέα πως την πράξη του κανείς ποτέ δεν θα τη μάθει». «Οι κρυφοί κόσμοι γύρου» είναι η μυστηριακή διάσταση της φύσης, ο χώρος του θεού. Αν δεχτούμε πως η φράση: «γνώρισε τον εαυτό του» σημαίνει «συνειδητοποίησε το θράμβο της πνευματικής του φύσης απέναντι στην υλική», πώς να εννοήσουμε την αδιαφορία του νέου απέναντι στη θεϊκή επιβράβευση, που για την ιδεαλιστική και για τη χριστιανική αντίληψη αποτελεί τον τελικό σκοπό της ύπαρξης; Αδιάφορος επίσης μένει ο νέος στην ιδέα ότι κανείς δε θα μάθει την πράξη του. Που δείχνει ξεκάθαρα πως η χαρά που τον πλημμυρίζει δεν προσδιορίζεται από κανένα παράγοντα έξω από την ίδια του την ατομική ύπαρξη. Επομένως και η πραγμάτωση της ηθικής ελευθερίας δεν αποτελεί αξία, επειδή δικαιώνεται το άτομο αναφορικά με μια ευρύτερη αρχή έξω από το Εγώ, μα επειδή δικαιώνεται απέναντι στον εαυτό του. Αυτό προϋποθέτει πως το άτομο καθ' εαυτό είναι μια απόλυτη αξία, η οποία προσδιορίζεται από την «κατηγορία» της ηθικής ελευθερίας. Η ηθική ελευθερία δηλ. είναι ο πλήρης τρόπος ύπαρξης του ατόμου, που σημαίνει πως ταυτίζεται με το βασικό ένστικτο της εξατομίκευσης, που συνθέτει το Εγώ ως αυτόνομη ύπαρξη και το ξεχωρίζει από τ' άλλα όντα...

Αξίζει να προσέξουμε πως η ατμόσφαιρα που κυριαρχεί στο ποίημα είναι της ευδαιμονίας και πληρότητας, που απορρέει από την υπαρξιακή ποιότητα του νέου και της φύσης και τη σχέση ανάμεσά τους· μια πληρότητα που εμφανίζεται ως φυσική τους κατάσταση. Οι κορυφαίες στιγμές της ευδαιμονίας του νέου έχουν ένα ειρμό μεταξύ τους, παρουσιάζουν σαφή κλιμάκωση. (Η πρώτη — που μοιάζει εισαγωγική, γιατί μας δίνει προεξαγγελτικά το «σχήμα» του ποιήματος — σχετίζεται με τη συνείδηση του νέου ότι κλείνει μέσα του ένα μέρος από την Παράδεισο (αυτοσυνείδηση: 1.3-4 = Άπαντα, σ. 251).

Η δευτέρα πηγάζει από την αρμονική σχέση του νέου με τη φύση· ακριβεστε-
ρα, από την αναγνώριση της οντολογικής ταυτότητας μαζί της, γεγονός που πολ-
λαπλασιάζει την ευδαιμονία του. Στα χειρόγραφα παρουσιάζει παραλλαγές. Στο
πρώτο από τα δυο βασικά χειρόγραφα που διασώζουν το ποίημα (Εθνικής Βιβλιο-
θήκης Φ 96, φ. 1-2 = ΑΕ 501-2) μας δίνεται, σε τρεις ταυτόσημες παραλλαγές, το μο-
τίβο της ένωσης με τη φύση: α) 'Ένωση με τ' άστρα στον καθρέφτη της θάλασσας,
μοτίβο αγαπητό στον ποιητή (:απόσπ. 3):

*και χίλι' αστέρια στο λουτρό με με να κολυμπούνε!
—χίλι' άστρα στο λουτρό με με κι εγώ κι εγώ μ' εκείνα!
—χιλιάδες άστρα στο λουτρό με με να στείλ' η νύχτα!
—να ρίξει στο λουτρό (με) με χίλι(ε)ς χιλιάδες άστρα
(ΑΕ 501.14-17)*

β) Ένωση με ολόκληρη τη φύση (απόσπ. 7.1):

*κι η φύσις όλη του γελά και γένεται δική του
(ΑΕ 502Α15· παραλλ.: 'Απαντα 254.7.1.)*

γ) Ερωτική επικοινωνία με τη φύση (απόσπ. 7.13-14, παραλλαγή συμπληρωματική
της προηγούμενης):

*της φύσης από τσ' όμορφες και δυνατές αγκάλες,
πού τόνε γλυκόσφιγγε και του γλυκομιλούσε
(ΑΕ 502Α10-11, 502Α25)*

Το δεύτερο βασικό χειρόγραφο (Ε.Β. Φ93, φ12-13^ν = ΑΕ 506-508) αναπτύσσει
πλατύτερα το μοτίβο της ένωσης με τη φύση προσθέτοντας μια καινούρια παραλ-
λαγή, η οποία, πιο σύνθετη και πιο εκτεταμένη, προοριζόταν (ίσως να αντικαταστή-
σει στην τελική μορφή τις δυο πρώτες : δ) Το τραγούδι του πουλιού, που δένει με
τη μαγεία του τα κοσμικά στοιχεία μεταξύ τους και με τον άνθρωπο, ωσάν να 'ταν
η μουσική έκφραση της κοσμικής αρμονίας (πρβλ. το «γλυκύτατον ηχώ» στον «Κρη-
τικό») (απόσπ. 5.1-6):

*Κοντά 'ναι το χρυσόφτερο και κατά δω γυρμένο
κι άφησε ξάφνου το κλαδί για του γιαλού την πέτρα.
Πουλί, μη δεν είναι της γης τα μάγια τζη φωνής σου;
γλυκά 'δεσαν τη θάλασσα και την ερμιά του βράχου
και πρέπει να 'βγει πάρωρα τ' αστρί στην ομορφιά του
—τ' αστρί στα κάλλη του καλούν και πρέπει να προβάλει—
νιος κόσμος όμορφος παντού χαράς και καλοσύνης.
(ΑΕ 508Α5-10· παραλλ.: 504.1-6, 507.1-3, 507.7-10, 507.12-17,
508Α1-3)*

Το μοτίβο αυτό της ταύτισης με τη φύση στις περισσότερες επεξεργασίες του
συμπληρώνεται με μοτίβα ευδαιμονίας. Τα μοτίβα αυτά είναι:

1) *ελπίδα τον αγκάλιασες και του κρυφομιλούσες
και του σφιχτόδεσες το νου μ' όλα τα μάγια πόχεις
νιος κόσμος δόξας και χαράς ανθίζει στην ψυχή του*
(ΑΕ 502Α16-18 = απόσπ. 7.2-4)

2) *δεν το 'λπίζα να 'ν' η ζωή μέγα καλό και πρώτο*
(ΑΕ 502Β13)

3) *Πουλί πουλάκι που λαλείς, μ' όλα τα μάγια πόχεις
ευτυχισμός α δεν είναι το θαύμα της φωνής σου
καλό δεν άνθισε στη γη, στον ουρανό κανένα.*
(ΑΕ 508Α20-22,506.1-4, 504.7-9 = απόσπ. 5.7-9)

4) *τα χέρια μου γλυκοφιλώ και το σφιχταγκαλιάζω
—φιλώ τα χέρια μ' και γλυκά το στήθος μ' αγκαλι(ι)άζω.*
(ΑΕ 508Α15-16 = απόσπ. 6.1)

Ως ξέσπασμα ευδαιμονίας πρέπει να εννοήσουμε και τον πόθο του νέου να συμπεριλάβει μέσα στη μακάρια ταύτισή του με τη φύση δύο ακόμη ακριβές πηγές ευδαιμονίας: το φιλί της μάνας του και το χώμα της πατρίδας του (απόσπ. 5.10-12):

5) *αλλ' αχ! αλλ' αχ! να μπόρουνα σαν αστραπή να τρέξω!
βγαλμέν' αστρί να μην είναι και να 'μαι γυρισμένος
με δυο φιλιά της μάνας μου με φούχτα γη της γης μου*
(ΑΕ 502Β14-16· παραλλ.: 502Β17-19,
504.10-12, 507.4-6, 507.18-20, 508Α11-13)

Έτσι, στις πιο πολλές παραλλαγές, προκύπτει το σχήμα: ταύτιση με τη φύση - ευδαιμονία, που δείχνει πως η ευδαιμονία του νέου απορρέει από τη συγκεκριμένη σχέση του με τη φύση. Το σχήμα αυτό μοιάζει ν' αποτελεί το ένα σκέλος του ποιήματος και ίσως θα 'πρεπε σε μια μελλοντική κριτική έκδοση του έργου να αντιπροσωπευτεί από την πληρέστερη παραλλαγή του και οι άλλες να μπουν στο υπόμνημα. Μέσα απ' αυτό το σχήμα προβάλλεται η θετική (αλλά και η επικίνδυνη, καθώς είδαμε) πλευρά της σχέσης ανθρώπου - φύσης, που μας δίνει τη δεύτερη κορυφαία στιγμή ευδαιμονίας μέσα στο ποίημα.

Η τρίτη κορυφαία στιγμή ξεπηδά από την αρνητική πλευρά της σχέσης ανθρώπου - φύσης, που αποτελεί το δεύτερο σκέλος του ποιήματος. Είναι η χαρά της «αυτογνωσίας». Αλλά τώρα δεν πρόκειται για την αυτογνωσία που είδαμε στην αρχή, δηλ. τη συνείδηση του νέου ότι κλείνει μέσα του ένα μέρος από την Παράδεισο, όπως υποστηρίζουν οι πιο πολλοί σχολιαστές. Γιατί τότε το ποίημα δε θα είχε προχωρήσει από την αρχική αυτή θέση. Εξάλλου αυτή η συνείδηση λειτουργεί ήδη από πιο μπροστά και τροφοδοτεί τη δεύτερη κορυφαία στιγμή της ευδαιμονίας του. Η χαρά της ταύτισης με τη φύση είναι συνάρτηση του γεγονότος ότι ο νέος αναγνωρίζει στη φύση τις ίδιες υπαρξιακές κατηγορίες με τον εαυτό του. Μας το λένε ξάστερα ορισμένες παραλλαγές των μοτίβων ευδαιμονίας. Ο στίχος λ.χ.

νιος κόσμος όμορφος παντού χαράς και καλοσύνης
(Άπαντα 254.7.3 = ΑΕ 508Α10, 508Α3)

υπάρχει στα «Αυτόγραφα» σε δυο ακόμη παραλλαγές, που η μια αναφέρεται στον έξω κόσμο κι η άλλη στο μέσα κόσμο, στην ψυχή του ήρωα:

νιος κόσμος με τριγύρισε χαράς και καλοσύνης
(ΑΕ 507.17)

νιος κόσμος δόξας και χαράς ανθίζει στην ψυχή του
(ΑΕ 502Α18)

Και η ευδαιμονία και η ελπίδα που γεμίζει την ψυχή του νέου είναι πράγματι συνάρτηση και των δύο· του μέσα και του έξω αγαθού. Τι επιπλέον κερδίζει ο νέος από τη σύγκρουση με το τέρας; Τη συνείδηση ότι, όντας τέτοιος που είναι, ένα κομμάτι Παράδεισος, είναι ταυτόχρονα αρραγής, αυτάρκης, απρόσβλητος από κάθε βία, κι από τον ίδιο το θάνατο. Συνειδητοποιεί δηλ. αυτό που μας είπε προεξαγγελτικά ο ποιητής στην αρχή· ότι η Κόλαση δεν έχει δύναμη επάνω του (1.2-3). Κι αυτό δικαιώνει την ελπίδα που κυριαρχούσε πρωτίτερα στην ψυχή του νέου.

Αυτή η οπτική γωνία μάς κάνει τώρα φανερή την εσωτερική γραμμή του έργου. Η ψυχική ολοκλήρωση του ήρωα έχει τρεις βαθμίδες, που αντιστοιχούν στις ψυχικές στιγμές του ποιήματος, που ονομάσαμε πρωτίτερα κορυφαίες στιγμές ευδαιμονίας. Ο ήρωας στην αφετηρία είναι ηθικά ολοκληρωμένος· νιώθει μέσα του «να λαχταρίζει η Παράδεισο»: αυτοσυνείδηση που είναι ταυτόχρονα πηγή ευδαιμονίας. Η αυτοσυνείδησή του προχωρεί ένα σκαλοπάτι παραπάνω, όταν αναγνωρίζει την υπαρξιακή του ταυτότητα με τη φύση: ο κόσμος είναι όμορφος και αγαθός όπως και ο ίδιος· διπλή ευδαιμονία, από την οποία επιπλέον ξεπηδά μια πλατιά ελπίδα (απόσπ. 7.2-3). Η αυτοσυνείδηση ολοκληρώνεται και αντίστοιχα κορυφώνεται η ευδαιμονία μέσα από τη δοκιμασία της θανάσιμης αναμέτρησης, όπου ο νέος συνειδητοποιεί πια με πληρότητα ότι η ύπαρξή του μένει ακέραιη τόσο απέναντι στο μέγιστο θέλγητρο όσο και απέναντι στη μέγιστη βία. Κι αυτή η συνείδηση μεταβάλλει την ήττα του σε νίκη. Η ήττα δεν έχει σημασία, εφόσον ο ήρωας δεν μπορεί να εννοήσει τη σχέση του με τα άλλα όντα ανταγωνιστική (άρα ο στόχος του δεν είναι η επιβολή). Το γεγονός εξάλλου ότι η απώλεια του αγαθού της ζωής δεν επηρεάζει τη χαρά του δείχνει πως η στάση του (δηλ. η ποιότητα της ατομικότητάς του) δεν είναι στενά ατομικιστική (γιατί ο καθарός ατομισμός διέπεται από τις αρχές της αυτοσυντήρησης και της επιβολής). Αυτό σημαίνει ότι πέρα από το αγαθό της ζωής και της ατομικής ευδαιμονίας, που είναι δεδομένη, υπάρχει μια αξία ψηλότερη· το ανθρώπινο πρόσωπο. Η νίκη του ήρωα συνίσταται ακριβώς στο γεγονός ότι κατάφερε να διατηρήσει ακέραιο κι αδιάβρωτο το ανθρώπινό του πρόσωπο απέναντι σε δυο δυνάμεις που ζητούσαν να το αλλοιώσουν επιβάλλοντάς του το δικό τους σχήμα σχέσεων με τον Κόσμο. Και το ότι ο ήρωας βάζει την ακεραιότητα του ανθρώπινου του προσώπου πάνω από την ατομική ζωή δείχνει την πίστη του στον άνθρωπο ως υπεύθυνη μονάδα μέσα στο Σύμπαν (απ' αυτή την πλευρά η αντιπαράθεσή του προς τη φύση συγγενεύει με την αντίθεση ανθρώπου - θεού της τραγωδίας). Το αν-

θρώπινο πρόσωπο αντιπροσωπεύει μια σχέση αρμονίας ανάμεσα στο Εγώ και στα άλλα όντα, σχέση κατεξοχήν δημιουργική, αφού ξεπερνά τις αντινομίες και εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις για τη σύμμετρη ανάπτυξη της ζωής. Απ' αυτή την άποψη η νίκη του προσώπου είναι κοσμικής σημασίας θρίαμβος. Γιατί αποδειχνει ανίσχυρες τις δυνάμεις της δυσαρμονίας απέναντι στο όν που εκπροσωπεί την Κοσμική αρμονία.

Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αυτό περιλαμβάνεται στην «αυτογνωσία» του νέου; Το βίωμα της μακαριότητας, την τελευταία στιγμή πριν από το θάνατο, ορίζεται ως αυτογνωσία. Η αυτογνωσία που γίνεται πηγή μακαριότητας είναι αυτοκατάφαση. Η αυτοκατάφαση απορρέει από τη συνείδηση της ηθικής νίκης. Η ηθική νίκη συνίσταται στο ότι ο νέος διατήρησε απέναντι στην εξωτερική βία την ακεραιότητα της ύπαρξής του, που στη συγκεκριμένη περίπτωση σημαίνει επίσης τη σχέση αρμονίας Εγώ-Κόσμου. Αυτό είναι αρκετό για να εξηγήσει την ήρεμη αποδοχή του θανάτου, με την προϋπόθεση ότι ο ήρωας τοποθετεί ψηλότερα την ανθρωπινή του ιδιότητα από την ατομική ζωή. Δεν εξηγεί όμως διόλου την υπέρτατη χαρά που πλημμυρίζει το νέο. Η χαρά εξηγείται μόνον εφόσον δεχτούμε ότι ο νέος μέσα στην «αυτογνωσία» του πραγματώνει μια υπέρβαση του βιώματος της χρονικότητας και του θανάτου· που πάει να πει ότι η αυτογνωσία του συνδέεται με ένα βίωμα αθανασίας, μια συνείδηση εξωχρονικής αφθαρσίας.

Από πού θα μπορούσαν να πηγάζουν τέτοια βιώματα:

Ο ήρωας, στην ακμή της νιότης και του βιολογικού δυναμισμού του, είναι η ενσάρκωση του κάλλους και του αγαθού. Είναι μια ύπαρξη τέλειας πληρότητας και ισορροπίας. Ταυτόχρονα είναι ομοειδής προς τη φύση ως προς τις κυρίαρχες, έξω φθοράς, «κατηγορίες» της. Επιπλέον αντιπροσωπεύει μια ιδανική σχέση αρμονίας ανάμεσα στο Εγώ και στον Κόσμο. Η συνείδηση αυτή και από μόνη της — αν μάλιστα λάβομε υπόψη ότι η ανθρωποκεντρική αντίληψη του Κόσμου είναι φυσική και αυθόρμητη στάση για μια «απολλώνεια» ιδιοσυγκρασία — θα έφτανε να γεννήσει στο νέο τη συνείδηση της Κοσμικής του διάστασης και το βίωμα της αθανασίας. Πολύ περισσότερο, όταν μέσα από τη σύγκρουση βεβαιώνεται ότι η πληρότητα της ύπαρξής του και η αρμονία της σχέσης του με τον Κόσμο είναι απρόσβλητη από κάθε βία. Αυτόματα το Εγώ του ταυτίζεται με την αδιάβρωτη πληρότητα που αντιπροσωπεύει ως ύπαρξη και η οποία σε Κοσμικό επίπεδο είναι έξω από το χρόνο κι από τη φθορά, γιατί αντιπροσωπεύει τη σύνθεση μέσα από την οποία καθίσταται δυνατή η πλήρης ζωή. Μ' αυτό το νόημα η διαδικασία της αυτογνωσίας είναι ταυτόχρονα βίωμα εγκόσμιας αθανασίας, υπέρβαση του θανάτου και κατάκτηση μιας συνείδησης Κοσμικού όντος.

— **Η εργασία στην τάξη:**

- Η διδασκαλία του ποιήματος (2-3 διδ. ώρες) θα περιλάβει μια πρώτη φάση με φιλολογική παρουσίαση και γενικό σχολιασμό και μια δεύτερη φάση με ειδικότερο σχολιασμό και ερμηνευτική προσέγγιση.
- Σκοπός είναι να ερμηνευτεί το ποίημα και ταυτόχρονα να δειχτεί το βάθος της ποιητικής σύλληψης του Σολωμού και η ποιότητα του σολωμικού λόγου.

— Θέματα που θα πρέπει να προβληθούν είναι: Τα χειρόγραφα του Σολωμού, τα αποσπάσματα και ο αγώνας για την ποιητική έκφραση. Η σχέση του ανθρώπου με τη φύση στο Σολωμό (βλ. Ε. Καψωμένο). Η πάλη του «καλού» με το «κακό» στη σολωμική ποίηση (μέσ' από το σχήμα Κόλαση - Παράδεισος του απ. 1 και την ανάπτυξή του). Η τραγική διάσταση και η μεταβολή της μοίρας.